

На єго могучій шиі, —
Ось вже й на сідлі вона.

Остовпіли, оніміли
На своїх кріслах черниці,
Остовпіла аббатісса,
Dei gratia Domina.

Вієть стара, що з гробу навіть
Жінку виведе цікавість:
До вікна як стій підбігли
Всі любенькі сестрички.

Видять луг в красі весняній,
Чують жайворонів співи,
Блиск кінських копит з під ліса
Шле псследіне: будь здоров!

З німецького переклад
Василь Щурат.

МАТЕРІАЛИ і ЗАМІТКИ

до історії життя і слова на Україні.

І. Лист М. Ів. Костомарова до М. П. Драгоманова.

Января 8. 1877 года.

Многоуважаемый Михаилъ Петровичъ!

Я письмо Ваше получилъ не ранѣе половины ноября, а потому и отвѣчаю поздно. Извините меня, что не поступилъ по Вашему желанію и не отдалъ денегъ N-амъ, потому что если бъ я такъ сдѣлалъ, то всю жизнь не избѣжалъ бы придирокъ отъ многихъ другихъ хозяевъ этихъ денегъ, которые показали бы претензіи и недовольство: за чѣмъ эти деньги пошли другимъ, а не имъ, и употреблены не такъ, какъ бы имъ того хотѣлось. И въ самомъ дѣлѣ: что Вы скажете, если со мной встрѣчается на желѣзной дорогѣ человекъ, который этихъ денегъ привезъ мнѣ до тысячи рублей (не своихъ, а сборныхъ) и въ 1863 г. распинался за малорусскій языкъ, а теперь совершенно оправдываетъ *legem Jusephoviciam* и говоритъ, что если мнѣ этихъ денегъ не нужно, то отдать ихъ на какое угодно общественное дѣло! *Mutantur tempora et mores*. Въ настоящее время я эти деньги положилъ въ биле-

тахъ херсонскаго земскаго банка и храню въ банкѣ, составивъ на случай смерти моей завѣщаніе, показывающее, чьи и какого рода это деньги, которые послѣ меня должны быть препровождены въ министр. Нар. Пров. и обращены на народное образованіе въ Малороссіи. Денегъ было доставлено до 4.000 р., изъ нихъ 1.300 истрачено на изданія Опатовича ¹⁾ и арифметики К пискаго да дано авторамъ гонорара впередъ, но съ теченіемъ времени проценты отъ оставшихся накопились до того, что теперь скоро опять сумма достигнетъ 4.000 р.

Я надѣюсь, что еще доживу до того времени, когда можно будетъ употребить эти деньги на то, на что они присылались, то есть на печатаніе Евангелія, а если не доживу до того, то другіе доживутъ ²⁾. Меня поучаетъ этому примѣръ прежней нашей исторіи. Возьмите: сколько перемѣнъ въ отношеніяхъ центральной всероссійской власти къ Малороссіи пережито, начиная отъ Мазепы, когда великій Петръ говорилъ, что не вѣрнѣе ни единого пѣнзя брать изъ Малороссіи въ свою казну ³⁾, а кончая варварскимъ закономъ (распоряженіемъ, какъ смягчаетъ начальникъ Гл. упр. по дѣламъ печати, профессоръ ⁴⁾) по просту нашего добрѣйшаго друга Михайла Владиміровича ⁵⁾.

Нека ему буде вѣчна мука!
Богъ убио и со га родно.

Съ каждымъ новымъ царствованіемъ новая политика, новыя отношенія ⁶⁾! Кто поручится, зная такую нетвердую у насъ почву, что, послѣ запрещенія пѣть малор. пѣсни и играть малороссійскія пьесы, не настанетъ время, когда великіе міра нашего будутъ восхищаться этими пѣснями и покровительствовать преуспѣянію народнаго творчества?

Повѣрьте, что можетъ придти такой моментъ, когда Вы похвалите мое благоразуміе и поблагодарите меня, что я сохранилъ это ничтожное подаваніе для того, чтобъ оно послужило первымъ подспорьемъ...

Одно только вѣрно знайте: эти деньги не обратятся ни въ чью частную собственность, пока находятся у меня. Много было уже лицъ, добивавшихся этихъ денегъ, но я не отдалъ имъ, какъ и Вамъ.

¹⁾ Онов. з святого Письма. I вип., I вид. 1863 р.; друге вид. вийшло в Кііві незалежно від фонду К-ва. — М. Др.

²⁾ Як се вяже ся з тим, що К-в по своїй смерті передав гроші міністерству Нар. просвіти (обрусительному!) — не знаємо. — М. Др.

³⁾ Дійсно Петро I говорив у гарячі часи повстання Мазепи лишень за минуле, буди́м в казну царську „ни единого пенязя брати не повелено“, а потім уряд царський преспокійно брав податки на Україні і посередно на свої потреби і прямо. — М. Др.

⁴⁾ Юзефовича. — М. Др.

⁵⁾ Дивно се чути від знаменитого історика, котрому мусіло бути звісно, що де далі все більше провадилась на Україні система державно-національного московського централізму. Повертане гетьманів після смерті Петра I. мало зміняє сю еволюцію, котра може мати свій кінець лишень з кінцем абсолютизму. — М. Др.

Ваших плановъ о печатаніи за границею съ цѣлю служити Малороссіи я не раздѣляю. Публики малороссійской нѣтъ, а есть народъ, которому нужны элементарныя книги, а не публицистика, такая литература нужна, которая возможна только при полномъ согласіи съ властью, а не при какой бы то оппозиціи.

Вашъ глубокоуважающій
Н. Костомаровъ.

Ваши брошюры двѣ я читаль*). Въ нихъ много хорошаго, но давно извѣстнаго для тѣхъ, кто Вамъ сочувствуетъ, но нѣтъ такого, что нужно для поученія тѣхъ, кто еще думаетъ иначе, потому что не свыклись съ лучшими думами.

До сего листу мушу додати поясняючі уваги:

В кінці 1875 р., коли печаталось пражське виданє „Кобзаря“ Шевченка, кружок Українців, котрий вів те діло, получив звістку з Праги, що грошей на викинченє того виданя не стає, а що типографія жадає плати (Товариство ім. Шевченка ві Львові, руководиме о. Качалою і К. Сушкевичем, не схотіло печатати повного „Кобзаря“ навіть за гроші!). Я не належав до кружка видавців „Кобзаря“, але він обернув ся до мене з просьбою поїхати в Петербург і там просити Костомарова, щоб він позичив певну суму грошей з того капіталу, котрий збирав ся в 1862—63 рр. на виданє українських популярних книг і перекладу Біблії. Саме тоді д. Куліш передав міні право власности на видані ним за кордоном частини Біблії і рукопис усього Нового Завіту, на печатанє котрого поручав міні зібрати гроші. Вислухавши просьбу видавців „Кобзаря“, я сказав їм, що берусь передати єї Костомарову, але додав, що я маю свої види на фонд Костомарівський, а власне хочу просити грошей на виданє за кордоном Нового Завіту в перекладі д. Куліша, вважаючи, що фонд збирав ся власиво на таку ціль. „Кобзарники“ нічого не мали проти мого заміру і навіть поручили міні внести Костомарову мою просьбу і від них.

З сими двома просьбами явив ся я на Різдво 1875 р. в Петербурзі перед Костомарова, але той рішуче одрік міні на сі просьби: на перву на тій підставі, що фонд він збирав на цілі спеціальні, в котрі не входить ні виданє „Кобзаря“, ні які небудь позички, а на другу на тій, що фонд-би-то зібраний на виданє української Біблії в Россіи а не за кордоном. На остатнє я замітив, що по російським постановам виданє Біблії для православних є монополією св. Синоду і що коли б той наважив ся видати українську Біблію, то для того не треба б було ніяких приватних фондів, але певно пройде не мало часу, поки св. Синод, котрий забороняє всякі релігійні книжки українські і проповідь „на простонародныхъ нарѣчіяхъ“, надумає ся на виданє української Біблії. На се все Костомаров одповів мені, що ві за що не дасть грошей на виданє Нового Завіту не ухваленого св. Синодом.

*) По вопросу о малорусской литературѣ и „Турки внутренніе и внѣшніе“. — М. Др.

З тим я і вернув ся в Київ, а через кілька часу поїхав за кордон. Пробуваючи в Відні літом 1876 р. я получив од „кобзарників“ нову просьбу: обернутись до Костомарова на підставі заклику „Основи“ до збору фонду, що був у него, і попрохати вяснити, скільки було зібрано на той фонд грошей, скільки зостає ся, хто складає обіцяний комітет, котрий мусить орудувати фондом, і які взято міри, щоби фонд служив своїй цілі. На сі запити, — як бачите, не на всі, — получив я відповідь в листі, що напечатано висше*).

Мушу додати, що в 1880 р., в часи Лоріс-Меликовських „в'яній“ Костомаров заходжував ся коло „власти“ щоб примирити єї з українофільством (статті в „Русскої Старинї“ і „Вїстникї Европи“) і вимолити в него дозвіл на видане українського перекладу євангелій, обіцяючи тим викоринити штунду і т. і. Та „власть“ не подалась. Тоді Костомаров розпорядив ся фондом зовсім не згідно з умовами, на котрі він збирав ся, а власне оддав єго в руки Імпер. Академії Наук з тим, щоб вона видала з него премію за найліпший словник українсько-россійський (малорусско-русский) з умовою, щоб той словник був написаний правописю — Максимовича!

Чи Костомаров сам надумав ся на такий ужиток фонду, чи за радою якого кружка земляків, того я не знаю. Які причини задержують появу українського словника, про котрий говорили нераз як про річ майже викінчену, те-ж не знаю.

М. Драгманов.

II. Дві шутки М. Ів. Костомарова.

Хто знав М. Ів. К-ва, той міг запримітити, що в нему не було нічого педантичного. Се був чоловік простий і любив шутку і сміх. Між інчим він послуговував ся для шутки і своєю безмірною памятю і начитаністю в старих документах церковно-словянських і руських. В одній газеті (здаєть ся, „Новости“) незабаром по смерті М. Ів було напечатано дві такі шутки єго в статті Д. Л. Мордовцева „Памяти Н. И. Костомарова“. Ми радимо редакції Ж. і Сл перепечатати їх, бо в старій газеті не легко до них добратись. До того додамо, що ми чули ще про дві подібні шутки К-ва, а власне оповіданє на церковно-словянській мові В. Аскоченського (звісний публіцист клерикально-реакційний) про те, як він, понукаємий благочестієм, кидав каміне на голі статуї мітологічні в Літньому Саду в Петербурзі і як за те був арештований поліцією, — а другу — „изв'їтъ“ (донос) Кояловича „Великому Государю на єго Государевыхъ людшекъ, черкасовъ: Николку Костомарова, Ваську В'їлозерскаго и Пантюшку Кул'шова“, писаний мовою московських грамот XVII. ст. Може в кого заховались копії і з сих шуток.

М. Др.

*) Чому кобзарники самі не обернулись до К-ва просто, сего я не міг зрозуміти. — М. Др.

Ось перша шутка по копії Д. Л. Мордовцева :

„Сказаніе о бѣсовствѣмъ покушенія, како лукавый бѣсъ прелести единого отъ старецѣ богומרкымъ игрищемъ. Повѣсть вѣло умилна, послушати дивно.

„Въ лѣто отъ Р. Бога Слова 1860 е декемврія въ 5 день бысть чудо велми чудно и вѣло ужаса исполнено, внигда повѣда намъ единѣ отъ старецъ . Бывшу навечерію великаго и свѣтлаго дне святаго Николаа епископа Мирѣ Лпкійскія чудотворца хотящу ми ити въ храмъ всеошного ради бдѣнія, искушаемъ сый отъ присноборюща мя бѣса, совратихся съ пуги истина и текохъ въ позорницу, юже устрои діаволь на уловленіе душъ человѣческихъ, идѣ же окаяннии волохи творяху мерзопакостную игру, юже нарекли естъ „Пророкомъ“, благочестивый же, въ Бозѣ почившій царь и государь всеа Русіи самодержецъ Николай Павловичъ, не терпя таковыя мерзости, премудрѣ повелѣ ю во „Осаду Гента“ преименовати великаго ея беззаконія ради. Сѣдшу же ми на мѣстѣ, еже кунихъ за тридесять серебрянника, и зрѣхся, и видѣхъ множество много мужей, женъ и дѣвъ, собравшихся того позора дѣя, и се взидоша блудницы мерквія, плясовицы, дщери Продовы, невѣсты сатанишы, жены адовы, и начаша плясати и бедрами потрясати, погамъ же ихъ бысть подъятіе веліе искушенія ради очесъ человѣческихъ. Ктому-же сотворися шумъ геенскій и играніе мусикии, и свирѣли, и посвистѣли, и бубны и домры, и накры, и скрипицы, и тимпановъ удареніе веліе, ако, мню, хранимѣ поколебати ся. Посемъ нечестивіи фрязи богинную латинскую воображаху, лекого, глаголемаго пророка въ ризахъ бѣлыхъ одѣянна, многоцѣннымъ каменемъ украшенна, въ измечтанныхъ сапозѣхъ на царствіе вѣнчающе великому цѣнью бываему, и козлогласованію, и кличу неподобну и кимпанному звененію. Явися-же нѣкая жена, мати того пророка себе творящ и поюща, и вопіющи скорбными гласы, и лицедраніе и руку ломаніе творящи, и мечущися ово во едину, ово во ину страну. Посемъ же цѣнью многу свершившуща, сѣдашу пророку тому на мѣстѣ своемъ, блудницамъ же окрестъ его скачущимъ и служащимъ ему, и вземъ чашу вина исполнену, и воспѣ цѣнь бѣсовскую, и се, оло чюда неслыханнаго ! — внезапно изыде изъ земли огонь и куреніе дыма, и сотворися громъ и трусъ неописанный, и потрясеся храмина, и распадеся даже до основанія ея и погребе пророка того и любодѣйци его, и вся кланяющаяся ему, и отыдоша ко отцу своему сотонѣ въ огонь вѣчный, во тьму кромѣшную, въ стру шибучую, въ муку пензлаголанную. Людїе же безумнїи, видяще бываемая аки бѣсны, извѣся языки свои, непотребно и неустанно на тотъ часъ зываху : Тамберликъ, Тамберликъ. нѣкогого Тамберлика скомраха и цѣвца бѣсовскаго величающе и честь ему воздающе. Азъ же, братіе, видяй, яко звѣроуловленъ бывъ и поруганъ отъ лукаваго бѣса, изыдохъ вонъ, плакахся горько о согрѣшенїи своемъ. Аминь.“

А ось уривок із „Паломника старцевъ Николая и Пантелеймона, странствовавшихъ ради подвига душевнаго во странѣхъ италійстѣхъ“.

..... „Егда-же всекозненный бѣсъ разлучи старцы, тогда старецъ Пантелеймонъ водворися во градъ Флорентѣ, старецъ-же Николай

потече во предѣлы гельветійскіе, срѣте-же на пути своемъ нѣкоего воина россійска отъ пребывающихъ во странѣхъ саратовскихъ и совокупистася и потекоста. Притекшима же има въ горы, зѣло высоки, имѣ-же верхи снѣга и льда исполнены суть, со многотщаниемъ придоста въ нѣкій градъ, нарицаемый Сионо, и узрѣста нѣкій замокъ ветхъ зѣло, стоящъ на горѣ зѣло высокой, стезя-же едина мала ведуща ко замку тому. И поиде воинъ и взыде на верху горы, и поиде за нимъ старецъ Николай, и узрѣ, якъ стезя покосися и каменіе, еже ограждаше стезю, обвалися и нужда бѣ сотворити два ступленія, зѣло страшна, понеже пропасть бѣ одесную, ошуюю же гора аки стѣна, пространіе-же ступленія того яко нозѣ единныя широту имуще и ктому скатъ бѣ къ пропасти. Мужественно-же сердцемъ укрѣпися старецъ Николай и приде и взыде и узрѣ царствіи мірска, сирѣчь гельветцка союза кантона Валлиса землю, и постоявъ мало, восхотѣ нисходити. Обаче всекозвенный бѣсь страхъ и трепетъ всели въ старца посмѣянія ради, яко никако же возможе старецъ къ прежде реченному пути низыти. И приде нѣкая баба, лѣтъ 80 имущи, и низведе старца. Посемъ лукавый бѣсь хоташе веліе посмѣяніе сотворити, всели такожде страхъ въ сердце воина, яко и оный воинъ не можаше никако низыти, дондеже она баба низведе его долу. Тогда бѣсь призва множество бѣсовъ и восплескаша руками своими и зыграша на гусяхъ и домрахъ и сопѣняхъ, глаголюще: „алай! алай!“ (се есть бѣсовскій ясакъ, якоже ура наше, зри печер. жит. Памвы святаго) — „посрамихомъ воинство христіюлюбивое россійское! Се бо исчезе храбрость его: ветха бо деньми жена юнаго сего воина приде спасати. Возрадуемся, братія бѣсы, о таковѣмъ посрамленіи воинства христіюлюбиваго россійскаго!“ И велія утѣха бѣсомъ бысть. Старецъ-же Николай зѣло печаловася о семъ, яко же и болѣзнію слабости афедронныя одержимъ бысть скрѣби ради о поруганіи все россійскаго воинства.“

3. Лист Украинки до Герцена.

З „Дневника“ Шевченка, котрий напечатано недавно в „Правді“ (на жаль не в оригіналі, в противність усім науковим звичаям, а в перекладі, та ще й лихому) видно, як горячо поважав Герцена наш кобзарь в купі з усіми освіченими людьми свого часу в Росії. В паперах Герцена (псевдонім „Искандеръ“) ми знайшли слідуєчий лист до него дівчини, котра підписалась „Украинка“, і публікуємо его як документ з тодішнього громадського життя. Завважимо, що лист сей писав ся в той рік, коли молодіж основувала недільні школи, і що нестиснена наука, котру давала авторка дітям селянським, нагадує ту педагогічну систему, котру пізнійше практикував і викладав гр. Л. Толстой. *М. Др.*

1859-го года.

Искандеръ!

Всѣмъ хорошо извѣстно, что Вы нуждаетесь въ какихъ бы то ни было поощреніяхъ или одобреніяхъ такъ же мало, какъ и въ успокое-

ни души Вашей, о которомъ говорила Вамъ одна русская дама; но несмотря на это я неремѣнно хочу сказать Вамъ, что журналъ Вашъ съ жадностью читается во всей Россіи, читается даже нами, восемнадцатилѣтними дѣвушками, что и мы ждемъ отъ Васъ заповѣди, изъ которой бы и мы научились быть посильно полезными нашему народу такъ долго страдавшему и теперь еще страждущему отъ невѣжества. Скажу Вамъ не изъ хвастовства и не изъ желанія показать, что я дѣлала то, чего не дѣлали другіе, а просто потому, что занятія мои сдѣлали меня нѣсколько опытною въ дѣлѣ, о которомъ я хочу говорить: скажу, что вотъ уже нѣсколько лѣтъ (я начала эти занятія еще будучи ребенкомъ), какъ мнѣ вздумалось по возможности развѣивать нашихъ крестьянъ; сначала я принялась за дѣтей: каждый день ихъ прибавлялось все больше и больше, потомъ стали приходять и взрослые. Не дальше какъ недѣли черезъ двѣ, каждый день по окончаніи работъ, въ сумеркахъ ко мнѣ собиралось множество народа и съ жадностью слушали меня. Такому успѣху я несомнѣнно была обязана тому, что не стѣсняла ихъ, не давала имъ уроковъ, и только, дѣтей забавляла, играя съ ними научила читать и думать; а со взрослыми разговаривала и старалась всѣми силами заставить ихъ рассуждать. Слушавшихъ меня нельзя было и сравнивать съ учениками школъ заведенныхъ въ нѣкоторыхъ помѣщичьихъ имѣніяхъ, гдѣ важную роль играли разнаго рода лишенія, наказанія; гдѣ уже одинъ видъ лавокъ, линейекъ, досокъ и строгое обращеніе учителя педанта наводятъ какой то панической страхъ на свободную натуру нашего мужичѣнка. А перспектива просидѣть нѣсколько часовъ не перемѣняя положенія, слушая что приказываютъ, что вовсе не интересно и чего радъ бы въ жизни никогда не слышать, чего все это стоитъ существу лѣнивому, не привыкшему ни къ какому умственному принужденію.

Скажите нашимъ барышнямъ, что всему этому виною онѣ; что женщина, право, существо слишкомъ разумное, чтобы жить такъ пусто и бесполезно, какъ большая часть нашихъ дѣвушекъ живетъ въ ожиданіи жениховъ. Научите ихъ быть людьми, научите стыдиться своего нравственнаго и умственнаго преимущества предъ крестьянами, а не гордиться съ этимъ преимуществомъ. Укажите имъ способъ снизойти до понятій мужичковъ, чтобы было легче поставить ихъ на равнѣ съ собой. Научите заниматься ихъ дѣтьми, заниматься ими съ любовью, заинтересовать ихъ свѣжіе, нетронутые, воспримчивые умы, открыть имъ лучшую сторону ихъ существованія, опредѣлить имъ разницу между ними и животными. Развѣ это не прямая наша обязанность, васъ, дѣвушекъ не связанныхъ еще обязанностями жены и матери? Мы должны этому дѣлу посвятить всѣ наши способности, силы, всю нашу волю, чтобы хоть этимъ заплатить долги нашихъ бабушекъ, считавшихъ и труды и душу и сердце и умъ и имущество своихъ крестьянъ своею собственностью и распоряжавшихъ всемъ этимъ какъ своею вещью. Говорите! мы слушаемъ Васъ, мы ждемъ отъ Васъ слова, какъ въ засуху ждутъ дождя, какъ корабли стоящіе на якорѣ ждутъ вѣтра. Пошлите же намъ свѣжій дождь, оживите наши поля и сорвите наши корабли съ якорей

попутнымъ вѣтромъ! Говорите, Искандеръ! Вамъ внемлетъ вся Россія, за исключеніємъ развѣ только нѣсколькихъ старцевъ душею, закостенѣлыхъ въ своихъ вѣковыхъ предразсудкахъ и ни за что не соглашающихся отстать отъ нихъ; но борьба съ ними не страшна для насъ; бороть ся можно только съ равнымъ себѣ врагомъ, а у этихъ господъ нѣтъ убѣжденя, у нихъ есть только упорство; что значить оно предъ громадной силой нашего убѣжденя? Оставьте мертвымъ погребать своихъ мертвецовъ, а мы пойдете впередъ къ свѣту чи- той, святой истины. Пишите, Васъ слушаютъ; каждое Ваше слово отзовется въ сердцахъ милліоновъ, отзовется своею несомнѣнною правдою, ярко какъ свѣтъ солнца у насъ на Востокѣ. Вы для насъ дороги какъ наша совѣсть, какъ залогъ нашего будущаго счастья; уже по этому одному Вы должны обратить вниманіе на просьбу, на мое требованіе. Вы къ этому обязались Вашею любовью къ той самой Россіи, которую я люблю и въ будущее которой вѣрую.

Украинка.

IV. Освіта на Україні в XVIII. ст.

В книзі проф. А. Brückner — Die Europäisirung Russlands. (Gotha, 1888) знаходимо ось які цікаві факти:

На стор. 216—217 автор доводить, що в скликаній Катериною II. в 1767 р. „Комиссіи для составленія уложенія“ Українці виступали як прекрасні оратори, не тільки шляхтичі, як Зарудний, Козельський і др., але й простійші козаки, як нпр. депутат з Полтави Мотоніє, котрий проголосив гарну промову про мир та війну.

На стор. 219 пр. Брікнер каже, що ні в одного Великоруса того часу не було такого знаття класиків і історії, як у Заводовського (Українець), але французьку мову він знав слабо. Се показує одну з причин, через що Українці мусли незабаром стати позаду великоруського панства, а власне на старомодність української просвіти.

Друга причина одсталости Українців була недбалість гетьманського уряду про школи світсько-реальні. Не гляючи на те, що ще в Гадацький трактат 1658 р. був внесений пункт (певно аріанином Немиричем, котрий прожив довго в Голландії) про університет і гімназії на Україні і в Литві. Д. Брікнер приводить з книги Чистовича „Історія медичинських школъ въ Россіи“ (Петерб. 1883) ось які цікаві цифри: до 1758 р в усій Московщині з Україною не було ні одного медика руського. Від 1758 до 1800 р появилось 74 медики руські, з котрих 53 було Малорусів; між ними були професори московської госпітальної школи, писателі, як Самойлович, Погорецький, Максимович, Подетика, Сміловський, Шафонський і др. В перші медичинські школи в Москві і потім в університет Московщина не могла виставити студентів і їх набирали переважно з України, що й поясняє повисні цифри; тільки ж не маючи на Україні ні подібних шкіл ні літератури наукової, Українці студенти фатально московились.

Avis à nos patriotes!

М. Др.

V. До історії української хлопоманії в 1860-ті рр.

В наших „Австрійських Споминах“ (стор. 303—303) ми привели характерні видержки з колективної статті („Отзывъ изъ Кіева“) напечатаної в „Современной Лѣтописи Русскаго Вѣстника“ (Каткова) 1862 р. кружком кїївськї молодїжі, котрїй тоді звали Поляки „хлопоманами“. Стаття ся, викладаюча певний безполітичний демократизм, довго і погім уважалась за програму крайнофільства. В книзі Н. А. Любимова „Михаиль Никифоровичъ Катковъ и его историческая заслуга“ (СПетербургъ, 1889) ми знаходимо цікаві деталі до історії появи тої статті в печаті. Ми не памятаємо, щоб на оповідане д. Любимова буда звернута увага а нащо в Галичині, і через те радимо редакції „Ж. і Сл.“ перепечатати его в ориґіналі тим паче, що воно майже все зложене з виписок із документів.

„Въ сентябрь 1862 года, — розказує д. Любимов, — въ редакцію Русскаго Вѣстника прислано было изъ Кіева обширное коллективное письмо съ 21 подписью, озаглавленное „Общественные вопросы“, заключающее въ себѣ протестъ подписавшихся противъ ходившихъ въ мѣстныхъ обществахъ неблагопріятныхъ слуховъ о ихъ дѣятельности, состоявшей въ томъ, что они занимались этнографическимъ изученіемъ края и съ этою цѣлю вращались среди народа. Московская цензура затруднялась разрѣшеніемъ статьи къ печати и обратилась съ запросомъ въ центральное цензурное управление въ Петербургъ. Черезъ нѣкоторое время разрѣшеніе напечатать пришло и статья, написанная въ самомъ благонамѣренномъ тонѣ, появилась въ Современной Лѣтописи съ весьма сочувственной замѣткой редакціи.

„Между тѣмъ у дѣла была подкладка, оставшаяся, по всей вѣроятности, неизвѣстною и Михаилу Никифоровичу. Препровождая статью въ Петербургъ, Московская цензура слѣдующимъ образомъ характеризовала подписавшихся:

„Эти лица, принадлежащія, повидимому, къ малоросійскому дворянству, посвящающія свою дѣятельность образованію простаго народа, подверглись, по ихъ словамъ, упрекамъ и даже гоненію со стороны общества, которое видитъ въ нихъ нарушителей общественного спокойствія и приписываетъ имъ политическія тенденціи.

„Излагая въ этой статьѣ направленіе и характеръ своей дѣятельности, они ищутъ въ общественномъ судѣ защиты отъ такихъ несправедливыхъ нареканій.

„Хотя это изложеніе можетъ дѣйствительно послужить къ оправданію подписавшихся лицъ, но такъ какъ комитету не извѣстно: чѣмъ именно было вызвано и какъ выразилось противъ нихъ общественное негодованіе, на которое они указываютъ, и главное, какъ смотритъ на ихъ общественную дѣятельность мѣстное начальство края, то комитетъ не счелъ возможнымъ допустить этого совокупнаго заявленія къ печати, и имѣетъ честь представить оное въ корректурныхъ листахъ на благоусмотрѣніе вашего высокопревосходительства.“

„Министръ рѣшилъ послать запросъ о подписавшихся къ Кіевском генераль-губернатору, приложивъ и самую статью. Полученный отвѣтъ заключаетъ въ себѣ свѣдѣнія, заслуживающія вниманія и характеризующія состояніе умовъ въ краѣ.

„Въ сентябрѣ мѣсяцѣ 1860 года, — писалъ генераль-губернаторъ, — доставлены были мнѣ свѣдѣнія, что студенты здѣшняго университета стараются сблизиться съ простымъ народомъ и дѣйствовать на него внушеніемъ вредныхъ понятій и мыслей; что между ними образовалось общество коммунистовъ, цѣль котораго состоитъ въ сближеніи съ простымъ народомъ, для обезпеченія себѣ его содѣйствія на случай возмущенія въ Польшѣ; что ради этой цѣли студенты сближаются съ крестьянами, проповѣдуютъ имъ равенство правъ всѣхъ людей, общее право всѣхъ на обладаніе имуществомъ, называютъ крестьянъ братьями, спятъ и ѣдятъ вмѣстѣ съ прислугою, и что общество коммунистовъ имѣя во главѣ бывшего студента А. (изъ числа подписавшихся), состоитъ болѣе чѣмъ изъ ста членовъ.“

„Изъ словъ „на случай возмущенія въ Польшѣ“ можно бы заключить, что сообщество дѣйствовало въ польскихъ цѣляхъ. Но дальнѣйшее показываетъ, что дѣятельность его была направлена враждебно полякамъ и возбуждала ихъ ненависть и жалобы.

„Молодые люди принадлежали къ „хохломанамъ“; коммунисты, о которыхъ упоминается въ отвѣтѣ генераль-губернатора, были, полагать надо, сами по себѣ *).

„Секретное дознаніе подтвердило, что молодые люди, группировавшіеся около бывшего студента А., дѣйствительно вращались среди народа, а одинъ въ имѣніи своего отца мучилъ крестьянъ, „разсказывая, что они ждуть вольности, а между тѣмъ помѣщики всѣми силами стараются, чтобы ея не было, и совѣтуютъ дѣйствовать по примѣру дѣдовъ.“ **) За самымъ А. слѣдить было трудно, такъ какъ онъ постоянно перемѣжалъ съ мѣста на мѣсто. При обыскѣ у сестры его найдены „принадлежащіе А. портреты Конарскаго въ цѣпяхъ, Искандера, а также студентовъ въ малороссійскихъ костюмахъ“. А. (католикъ по вѣроисповѣданію) былъ призванъ въ слѣдственную комиссію и объяснилъ свое поведеніе слѣдующимъ образомъ: „Во время пребыванія въ университетѣ онъ проводилъ вакаціонное время у родныхъ и знакомыхъ въ разныхъ мѣстахъ; съ цѣлью этнографическихъ изслѣдованій совершилъ нѣсколько поѣздокъ вмѣстѣ съ товарищами въ западныя и южнорусскія губерніи, а также въ Царство Польское. Онъ желалъ изучить народный бытъ, языкъ, нравы, обычаи, способы жизни и проч. По собраннымъ свѣдѣніямъ онъ хотѣлъ изложить, въ видѣ журнальной статьи, очеркъ народнаго быта. Въ своихъ этнографическихъ экскурсіяхъ употреблялъ крестьянскій костюмъ, какъ по побужденіямъ чисто эстетической симпатіи, такъ и потому, что въ немъ гораздо выгоднѣе

*) Догадка д. Любимова дуже неслухна! В доносах польських панів „хохломани“ (хлопомани) власне і виставлялись комуністами. — М. Др.

**) Се мусить належати до студента Т. Р.

было собирать необходимыя для него свѣдѣнія. Причиною, побудившею его и товарищей къ сближенію съ крестьянами, была наступавшая въ то время — крестьянская реформа. Появъ, что съ наступленіемъ новыхъ гражданскихъ положеній, предстоящій порядокъ вещей будетъ заключать въ себѣ болѣе гуманныхъ и сообразныхъ съ экономическими выгодами началъ, они предалися изученію крестьянскаго вопроса въ отношеніи политико-экономическомъ и въ отношеніи примѣненія его къ жизни. Подобное изученіе требовало не письменныхъ матеріаловъ, но живаго источника — самыхъ крестьянъ. Они и обратились къ нимъ, разспрашивали крестьянъ про всевозможныя мелочи и всѣ собранныя факты сообщали другъ другу для общей пользы. Помѣщики смотрѣли на это направленіе студентовъ сперва съ недоувѣрчивостію, потомъ съ недоброжелательствомъ. Въ ихъ глазахъ студенты были измѣнниками сословныхъ интересовъ, радовались ихъ разоренію, какъ они называютъ реформу. Когда же къ крестьянскому вопросу прикинулъ вопросъ научный, относящійся къ пониманію исторической судьбы здѣшняго края, то начала помѣщичьей неблагоклонности приняла видъ непримиримаго недоброжелательства. Установившееся въ польской публикѣ мнѣніе, что здѣшній край есть коренная польская провинція, находило отпоръ въ А. и его товарищахъ, которые, ссылаясь на доводы науки, старались доказать, что здѣшній край, по большинству своего населенія, есть южно-русскій. Они думали, что результатомъ несогласій будетъ журнальная полемика, но ошиблись: вмѣсто преній научныхъ ихъ предали всеобщей анаемѣ. Противники ихъ стали увѣрять, что студенты, по неприязни къ польскому дворянству, нарочно стараются списать довѣріе народа, съ цѣлью уговорить его потомъ къ смертоубійству, грабежамъ и другимъ безчиствамъ. Общество, не любящее студентовъ за ихъ мнѣнія по крестьянскому дѣлу, вѣроятно, представило и правительству подобное возрѣніе за положительный фактъ.“

„Задержанная переписка А. съ однимъ частнымъ лицомъ вообще подтверждала его показаніе. Въ ней онъ, между прочимъ, весьма логически доказывалъ „нелѣпность тенденцій поляковъ, мечтающихъ о возможности соединенія Южной Россіи съ Польшей.“ Вмѣстѣ съ тѣмъ оказалось, что обвиненія противъ А. и его товарищей возникли именно „изъ толковъ и слуховъ между помѣщиками-поляками.“ А. былъ освобожденъ отъ преслѣдованія. Дальнѣйшія наблюденія не обнаружили какихъ-либо неблагонамѣренныхъ стремленій А. и его единомышленниковъ. Впрочемъ слухи о нихъ продолжаются прежняго содержанія; только перемѣнили наименованіе: вмѣсто коммунистовъ ихъ называютъ хлопманами *).

„Въ заключеніе генераль-губернаторъ говорилъ, что если смотрѣть на подписавшихся, какъ на лицъ, составившихъ нѣкоторое неразрѣшенное общество, то было бы неудобно разрѣшить печатаніе присланной ими статьи „Общественные вопросы“.

*) Поляки звали кружокъ А. власне хлопманами, а уже въ російскихъ сферахъ се слово переробилось на хлопманів. — М. Др.

„Вирочемъ, съ другой стороны, какъ лица, подписавшія статью, обявляя свои имена, вызываютъ своихъ обвинителей обличить ихъ въ неблагонамѣренныхъ стремленіяхъ путемъ печатнаго слова и рѣшить споръ гласнымъ обсужденіемъ, то было бы полезно напечатать это заявленіе, такъ какъ литературная полемика могла би содѣйствовать правительству, въ настоящемъ дѣлѣ, раскрыть цѣль и уяснить духъ и направленіе лицъ, подписавшихъ статью. Кромѣ того, гласное заявленіе этими лицами своего образа воззрѣній и цѣли дѣятельности можетъ удерживать ихъ отъ неблагонамѣренныхъ дѣйствій потому, что на нихъ будетъ обращено вниманіе ихъ противниковъ, вызванныхъ печатно на судъ общественнаго мнѣнія.“

„Министръ просвѣщенія (А. В. Головинъ) послѣдовалъ этому мнѣнію и статья, чрезъ Московскій комитетъ, возвращена была въ редакцію Русскаго Вѣстника съ разрѣшеніемъ къ печати.“

До сего оповіданя пр. Любимова ми додамо слівце про початок доносів на „бывшаго студента А.“ В 1861 р. прибув у Київ один Француз яко посланецъ від Мірославського з інструкцією — переробити польські студентські „гміни“ на кадри революційної армії. Саме перед тим, „хлопомани“ виділились в осібну гмінку (другі були географічні, зложені з товаришів по гімназіям) і почали зближатись з лівобічними „українофілами“, „православними“ з роду. Хлопомани заявили другим гмінам, що не можуть прийняти польсько-повстанської програми, бо вважають правобічну Україну зовсім не за Польщу, а себе Українцями. Деклярація ся стала звiсна не лишень в студентських а й у панських кругах і незабаром А. був покликаний до маршала шляхти („предводителя дворянства“) бердичівського повіту київської губернії, з котрого він був родом, і застав у него цілий сеймик шляхти. Там А-у була показана деклярація хлопоманів і від него як від автора єї зажадали зреченя. А. не дав того зреченя і тоді єму заявили, що принціп деклярації, по котрому національнiсть країни означаєть ся не панством а хлопством, є принціп соціалістичний і що хлопомани будуть переслідувані від панів навіть способами урядовими. Незабаром київскій генерал-губернатор получив ті доноси, про котрі говорить ся више і почалось слідство против А. як „комуніста“. На слідстві сему депутат від „жандармсаго управління“ (таємної політичної поліції), Поляк, рішучо не хотів вірити, щоб „образована людина могла справді інтересуватись хлопським житєм з боку лишень етнографічного“, і все змагав ся збити А-а на політичне поле. Оступались же за А-а депутат від „учебнаго вѣдсства“, інспектор державних училищ К. округа Тулов і предсідатель слідчої комісії, „начальникъ секретнаго отдѣленія канцеляріи к., под. и вол. генер. губернато. а“ Андрієвскій. Сей останній певно і писав той суд про справу А-а, котрий приводить проф. Любимов.

З записки генерал-губернатора видно, що доноси єму налічували число комуністів-хлопоманів на 100 душ. В дійсности гміна хлопоманська була далеко не така численна, а згодом зо всіх хлопоманів католиків зосталось лишень двоє (А. і Р.). Вони тільки і підписали „Отзывъ

изъ Кієва“, а решта (19 душ) все вже були „православні“, — переважно лівобережці. Через кілька років А. перейшов на „православіє“.
М. Др.

VI. Дві студентські пісеньки з Кієва 1863 р.

Небіжчик Ів. Петр. Новицький, автор многих цінних праць по історії України, записав для нас по пам'яті в 1875 р. дві пісеньки, котрі були досить розширені серед молодіжї в Кієві в 1863 р., з увагами, котрі слідують далі. Автор сих пісень Магер, визначав ся серед польської молодіжї кїївської свого часу ідеями подібними до тих, що мали тзв. „космополіти“ серед Українців, — то-б-то критично відносив ся до націоналістичних тенденцій, піддючи їх аналізу з погляду вселюдської науки і справедливости. Через те він часто виступав проти тодішнього загального настрою польської громади в краю, бачучи в нему під ліберальними прапорами шляхетчину, і дружив з тзв. хлопоманами (кружок Антоновича і Рильського), котрі перейшли до українства.

М. Др.

I.

Szlachcic, panie, to nie żart,
Tralala, tralala.
Płata figle, kiejby czart:
Tralala, tralala.

Dotknie prawdy, z prawdy fałsz —
Chachacha, chachacha!
Daj mu postęp, wsteczność masz —
Chachacha, chachacha!

Sprzyjał jemu w Polsce los,
Dał mu siłę, szablę, trzos;
Szlachcic wolność tworzyć chciał —
I sam sobie cara dał.

Uciekł z Polski carski brat,
Lud za wolność walczyć rad;
Szlachcic chciał się przydać tam:
Lud rozpędził, w nogi sam.

Niemiec-pluder, djabłu brat
Na lud polski z biczem wsiadł
Szlachcic naród bronić chciał, —
Patrz, wszak lud mu w skórę dał.

Szlachcic już o wolność dba,
Za człowieka chłopu ma:

Chciał napisać: „Jeden stan“ —
I napisał: „Jam tu pan!“

II.

Nie wolno kochać polskości
Wyrzekłszy się szlacheckości,
Bo cię szlachcic zjé: (bis)
„Bez szlactwa polskość wzięta
Chłopomanja to przeklęta.
To pragnienie krwi“ (bis)

Mądra szlachto, praw perory,
Krzycz i pukaj, co masz tchu!
Na złodzieju czapka gore —
Któż to złodziej tu?

Nie wolno ludów oświecać,
Narodowość w nich rozniecać,
Bo cię szlachcic zjé: (bis)
„Narodowość i nauka,
To rządowa, panie, sztuka,
Wścickła żądza krwi“. (bis)
Mądra szlachto itd.

Nie wolno z ludem przestawać,
O wolności z nim rozmawiać,
Bo cię szlachcic zjé: (bis)
„Lud, swoboda, demagogi —
Toż to mordy i pożogi,
Rzeki całe krwi!“ (bis)*
Mądra szlachto itd.

Lecz już blisko, czas nadchodzi,
Na świat prawda się narodzi,
Lud szlactwo zjé, (bis)
A Słowianie wszędzie razem,
Lecz nie ostrzem, tylko płazem
Puszczą szlachcie krwi.
Głupiej szlachcie na przekorę
Wolność krzyknie: „Jam jest tu!
Na szlachcicu czapka gore,
Szlachcic złodziej tu.“

*) Вap.: To ocean krwi.

Увага Новіцкого. Об'ї эти п'сенки или в'їрше пародіи сочинены однимъ лицомъ и въ одно время: зимою 1862/3 года, когда дворянство подольской губ. подало изв'єтный адресъ*). Въ многочисленныхъ гминахъ (польскихъ студентів) Кіевскаго университета съ усп'хомъ агитировалось предложеніе выразить подольскимъ дворянамъ благодарностъ отъ всей польской молодежи края. Противъ этого возстало лишь н'єсколько лицъ изъ Поляковъ нешляхетскої партіи, во глав'є которыхъ стоялъ авторъ пародій, Владиславъ Магеръ, пустившій ихъ въ ходъ съ ц'їлю агитаціи. Посл'єдняя строфа первой п'сенки относится именно къ подольскому адресу. Въ конц'є концовъ - благодарности не послали.

VII. Народній театр на Україні.

Кілька років тому прочитав я в кіївській газеті „Заря“ випуску з „Одесскаго В'єстника“ про одно судове діло, а в ній ось яку звістку про народній театр в однім укр. селі. В с. Хорошівці, Верхнедніпровського пов. Катеринославської губ. склалось товариство з 11 парубків, котрі ходили з села в село на Різдво під назвою тронщиків і давали „комично-балаганнїя представленія“, а гроші здобуті за них давали на церкву. Чи не знає хто більше про се і подібні товариства?

М. Др.

VIII. Непевний варіант думи.

В „Истор. П'єсняхъ Малор. народа“ т. I. ст. 241—242 напечатано текст пісні, похожої на думу, „про Івана Богуславця“ (як его увільнила Туркєня-пані в полоні і взяла собі за чоловіка). Текст той показав ся нам і товаришеви нашому по виданю непевним і через те ми помістили его лишень з скептичними увагами і показом жерела, звідки він нам дістав ся, а власне на лист (С. Д. Носа з такими словами: „Записано отъ Жука въ Конотоп'ї. Жукъ этотъ больше жилъ на Украин'ї (степовой) и только изр'єдка нав'єдывался въ Конотопъ; бывало, подъ хмелькомъ поетъ эту думу и все, бывало, насм'єхається надъ молодыми... Походить онъ, побродить, да опяť потащится на Украину, будто ему тутъ не м'єсто“.

Після виходу I. т. Ист. II. М. Нар. ми получили копію збірки Ломиковського і в ній знайшли думу про Івана Богуславця, текст певний по всему, хоч в другою фавулою. Сей текст напечатаний в праці д. Житецького, котрий і рівняє обидва тексти, вірячи зовсім в певність С. Д. Носа. А недавно ми побачили в новій книзі д. Еварицького „Ив. Дм. Сирко“ стор. 147 під назвою „П'єсня о Роман'ї С'єрк'ї“ шість перших віршиків з початку сего тексту — досить несуразні і через

*) Про прилучене подільської губ. до Конгресівки. — М. Др

се вже непевні, без показу жерела, але очевидно взяті з Истор. П. М. Нар.

Тимчасом в етнографічних паперах, котрі дістались нам від д. Носа (чи фон-Носа, як він іноді підписуєть ся тепер в печаті) ми знаходимо текст его пісні про Івана Богуславця в листі до него підписаному „Яковъ“ і поміченому „18. октября 1859 року“ з такою припискою: „Лимана написавъ, скільки у голові мавъ. А того співаки, котрый его співавъ, теперъ дома не має, десь на Дону гуляє, мед горілку кружає“.

Ся противумовність слів Якова і самого д. Носа вбільшує непевність даного тексту. До того обидва показчики не говорять, щоб „співака“ або „Жукъ“ був кобзарь, а звичайно прості співаки не вміють кобзарських дум. Добре було б, як би д. Нос пояснив сю справу, розказавши що треба про Якова і про Жука.

При сій нагоді скажемо ще раз, що пора б нашим ученим етнографам узятись пильнійше за очистку наших збірок від фальшованого матеріалу. Праця ся в остатні роки занедбана і навіть пішла назад, бо не тільки такі писателі, як пок. проф. Ом. Огоновський, але й такі, як дд. Сумцов, Жигецький і др. вчені „Кіевской Старини“ беруть під оборону або цитують явно фальшовані тексти і навіть любують ся такими безмислицями, як „Високо (!) сонце сходить, низенько заходить“ (із сфабрикованої Срезневським пісні про Палія), над котрими мужицький співак сміятиметь ся, бо знає добре, що сонце сходить не посеред неба, а так же низенько, як і заходить.

Замітимо, що сюжет оповідання про полоняника християнина, котрого полюбила пані мусульманка (як в словах „Исторіи Руссовъ“ про Івана Богуславця), розказаний і в італіянських новеллах Сансовіно, день VI, нов. VI.

М. Драгоманов.

